

ТРАНСФОРМАЦИЈА ПЕДАГОШКИХ ОДНОСА У ЕРИ ДИГИТАЛНЕ НАСТАВЕ¹

Марија Ђорђевић²

Департман за педагогију, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу, Србија

Анстракт: Као важан елемент школске, али и дидактичке културе, педагошки однос између наставника и ученика веома утиче на квалитет и ефикасност васпитно-образовног процеса. У условима убрзане дигитализације наставног процеса, сасвим су извесни измењени односи као последица нових/модификованих улога, задатака и наставног рада уопште. Намера аутора била је да се теоријском анализом анализирају карактеристике учења и поучавања у дигиталном окружењу, а онда и трансформација педагошких односа, те да се идентификују могућности за унапређивање педагошких односа у новоконструисаним дигиталним околностима. Идентификоване су бројне позитивне, али и бројне негативне стране измењених педагошких односа. Неопходност интегрисаног приступа предностима дигиталне и традиционалне педагогије, превазилажења учених недостатака кроз дидактичко-методичко практиковање обрнуте учионице у наставном раду, те акценат на хуманизујућим односима наставника и ученика само су нека од потенцијалних решења.

Кључне речи: дигитална настава, дигитално образовање, дигитална технологија, ИКТ, педагошки односи

Увод и приступ проблему

За васпитно-образовни рад се вековима уназад сматрало да представља једносмеран процес преношења (трансмисије) знања од наставника ка ученику. Док је наставник у традиционалној школи углавном градио аутократски однос са ученицима и био жижа свих активности, за савремену школу је карактерис-

¹ Припремљено у оквиру пројекта *Афирмација педагошке теорије и праксе у савременом друштву*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 423/1-3-01). Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/ 200165).

² marija.djordjevic@filfak.ni.ac.rs

тичан демократски однос. Демократски однос подразумева спремност наставника да ученике доведе на ниво активног рада и сарадње. Савремен поглед на учење као конструисање знања, вредности и вештина подразумева интеракцију учесника у наставном процесу. Педагошки однос који се успоставља и развија током те интеракције важан је елемент васпитно-образовног процеса.

Педагошки однос између наставника и ученика, један је од најважнијих елемената школске културе која је „релативно трајни квалитет школске средине који утиче на понашање њених чланова и представља скуп вредности, норми, уверења, понашања и традиције“ (Gojko, 2016: 12). Проблем односа наставника и ученика у ери дигиталне наставе се уже може сместити и у оквире дидактичке културе која подразумева вредности, уверења и ставове које имају носиоци наставног процеса о субјектима и појединим сегментима наставе. Као елемент дидактичке културе, педагошки однос наставника и ученика подразумева незаобилазно обележје сваке васпитно-образовне институције и утиче на њену ефикасност, квалитет, деловање и остваривање постављених циљева. Осим тога, однос између наставника и ученика може имати утицај на различите аспекте живота ученика – може обликовати социјалне способности ученика, прилагођеност ученика у школи, способност учења (Yablon, 2010), а добар однос даје сигурну базу за учење и развој и може поништити разне факторе ризика (Wentzel, 2002), што имплицира важност проучавања тема које су у вези са педагошким односом наставника и ученика.

Насупрот директној, конвенционалној настави у учионици коју можемо назвати традиционалном иако се збива у савременим условима, са развојем информационо-комуникационих технологија, јавља се један нови вид педагошког односа – може се рећи – однос посредован савременим ИКТ средствима. У условима наставе у којој се користи савремена образовна технологија, захтеви према наставнику су нижи када је у питању преношење информација, а виши када је реч о улози планирања и креирања стратегија наставног процеса (Ђорђевић и Trnavac, 2005). Наставник постаје мотиватор, организатор и модератор наставе. Дигитална комуникација омогућава већу доступност наставника ученицима и знатно проширује могућности његовог деловања – како у учионици, тако и изван ње. Истраживачи (Keengwe & Bhargava, 2014) закључују да је овакав приступ учењу независан од простора и времена, ученици и наставници су у новој улози, користе се нове методе, нови приступи мотивације, континуирано праћење и напредовање ученика у том процесу. Истраживачи (Ristić и Mandić, 2018), такође, указују да су образовни потенцијали употребе мобилног учења индивидуализација наставе, повећање независности ученика, активна сарадња међу ученицима и наставницима и подизање нивоа дигиталних компетенција како ученика тако и наставника. Може се лако претпоставити да се однос између наставника и ученика потенцијално хуманизује посредством савремене ИКТ технологије. Иако дигитално учење побољшава педагошке иновације и приступачност, оно такође представља значајне изазове у погледу технолошке адаптације и културне интеграције (Bitar & Davidovich, 2024). Ако се зна да поједини аспекти наставе у дигиталном окружењу, као што су одсуство живе

комуникације и социјализације, имају снагу да однос наставника и ученика дехуманизују, уочава се потреба сагледавања ових аспеката утицаја дигиталног окружења на педагошке односе.

Прегледом литературе, уочава се значајни помак у педагошким односима у односу на неке раније праксе, што је последица утицаја глобалних друштвених промена које од наставника данас захтевају развијене интерперсоналне и дигиталне компетенције како би се млади оспособили за живот и целоживотно учење, а што је један од главних образовних циљева у 21. веку. Штавише, данашњи ученици и студенти високог образовања су упознати са коришћењем дигиталних технологија у свом свакодневном животу и све више ће очекивати образовне праксе које у потпуности користе могућности које нуде технологије дигиталног учења (Røe et al., 2022). Међутим, спремност школе и наставника да напусте традиционалну образовну парадигму и ученицима препусте одговорност за сопствено напредовање, још увек није на очекиваном нивоу (Арсиф и Радојевић, 2019; Sahlberg, 2008). Ове констатације доказују резултати бројних истраживања од којих су неки описани у наставку.

Истраживања у којима се користи техника Фландерсонове анализе (Inamullah et al., 2008; Sahlberg, 2008) још увек потврђују тзв. Фландерсонов закон „двеју трећина“, према коме две трећине наставног часа одлази на директан говор наставника, што потврђује констатације да у учioniци још увек није постигнут жељен и потребан ниво партнерства у односу наставник–ученик. Треба истаћи и да Салберг у својој студији (Sahlberg, 2008) додаје да у земљама бившег социјалистичког блока Средње и Источне Европе још увек недостају услови за квалитетно поучавање и учење: с једне стране утицај политике на економију и јавне службе, па тако и образовање, а са друге стране – у самој школи – одељења са великим бројем ученика и још увек застареле методе и технике поучавања и учења. Може се закључити да је однос наставника и ученика и даље прилично аутократски, са углавном једносмерном комуникацијом – од наставника ка ученику, што би се могло приписати методама и техникама поучавања и учења у учioniци које нису у складу са достигнућима на пољу образовања 21. века. Раније истраживање (Bošnjak, 1997) показало је да би ученици (хрватских) гимназија желели да у школи буде мање правила, такмичења и наставничког надзора, а више наставничке подршке, повезаности, реда и организације, у бољим физичким условима – изглед и величина учioniце, опремљеност наставним помагалима и слично. Овакви резултати отварају бројна питања: да ли дигитализација наставе може унапредити однос наставника и ученика (као што ученици верују у горе поменутом истраживању) или однос ипак више зависи од самог наставника и његових особина и карактеристика? Ако може – да ли је довољно само дигитализовати наставни процес или је неопходно радити на промени уверења и развијању дигиталних компетенција наставника (јер однос наставника и ученика зависи од самоефикасности и задовољства наставника)?

Изазови учења и поучавања у дигиталном окружењу

Основна карактеристика новог друштвено-културног контекста јесте то што су дигиталне технологије постале саставни део свих аспеката савременог живота – учења, комуникације, обављања послова и слободног времена. У таквим околностима указује се на нужност да се дигиталне технологије правилно користе, односно да се развијају компетенције које одговарају захтевима дигиталних, умрежених и на знањима заснованих друштава. Нови трендови у дигитализацији образовања укључују онлајн наставу, интерактивне методе наставе, што обично подразумева и технологије дигиталне гејмификације, виртуелна окружења за учење, вештачку интелигенцију, хоризонталне мрежне комуникације итд. (Frolova et al., 2020). Уз разне дигиталне уређаје, софтвере и софтверске алате, имајући приступ разним апликацијама, играма, друштвеним мрежама, текстуалним порукама, имејловима, веб-сајтовима, ученици имају приступ новим ресурсима и стичу знања изван традиционалних школских структура и праксе. Чини се да ученици постају мање зависни од традиционалних образовних институција, уобичајених и некада јединих извора сазнања, јер своја интересовања, све чешће и углавном самоиницијативно, задовољавају на интернету користећи различите податке и информације.

Када се говори о карактеристикама учења и поучавања у дигиталном окружењу, теоретичари образовања спомињу бројне изазове. На пример, сматра се да је дигиталним образовним окружењем угрожена интелектуална и професионална аутономија наставника, као и ментална и физичка добробит деце која су сатима постављена испред екрана без обзира на дугорочне здравствене ефекте (Anderson, 2018). Прекомерно интензивирање педагошког рада и организациони притисак руководства образовних организација заинтересованих за брзо увођење дигиталних иновација у образовни процес покрећу негативне трендове као што су имитација активности, повећана анксиозност, стрес и професионално сагоревање наставника (Frolova et al., 2020). С друге стране, приметне су и предности дигиталног окружења, јер се, на пример, показује да двосмерна мултимедијална комуникација коју омогућује интернет значајно рационализује и обогаћује процес учења. Дигитално окружење омогућује наставнику да део својих функција пренесе на ученике, а да своје време посвети креативним пословима каквих у суптилном наставном процесу има много. Наравно, до оваквих пракси у којима се испољавају предности дигиталног окружења долази се постепено, без превеликог притиска наставника од стране руководства и перманентном едукацијом којом би се осигурала ефикасност овакве наставе.

Дигиталне технологије, одговорно, смислено и етички примењене, могу имати кључну улогу у процесу трансформације наставе – учења и поучавања, као и евалуације у систему образовања XX века, који би требало да дâ допринос развоју грађанског друштва знања, заснованог на принципима социјалне кохезије и општег добра. Сегмент образовања који зовемо дигитално

образовање у фокусу треба да има само оне активности које ће допринети да ученици развију свој потенцијал у већој мери него што је у случају без примене дигиталне технологије. Другим речима, технологија се не сме посматрати као супститут традиционалном образовању, већ као његов комплемент (Оквир дигиталних компетенција – Наставник за дигитално доба, 2019). Непосредна интеракција између наставника и ученика, као и ученика међусобно, веома је важна за развој когнитивних и социјалних вештина младих. Стога је наставник тај који, у складу са одликама конкретног образовног окружења у коме делује и са својом професионалном аутономијом и стручношћу, доноси одлуку на којој начин ће и у којој мери користити дигиталне технологије у раду са ученицима. Штавише, у ери дигиталне наставе се од наставника очекује не само да буду дубински корисници дигиталних технологија, већ и да се укључе у дизајн дигиталних окружења као што су онлајн курсеви, системи за управљање учењем и мобилне апликације (Engeness, 2020). Дигитална технологија омогућава наставнику да кроз организовање нових, разноврсних облика учења, наставе и оцењивања, а у складу са климом у школи, узрасним карактеристикама, развојним потребама, те са могућностима и интересовањима ученика, подигне ниво квалитета образовања, учини га релевантним, ефикасним, отвореним и доступним. Истраживања (Prodanović i Gavranović, 2020) показују да студенти, упоређујући онлајн и традиционалну наставу, као предност онлајн учења истичу доступност, ефикасност и уштеду времена као кључне позитивне карактеристике дигиталног образовног окружења, али и да традиционална настава има своје предности у смислу важности социјалног аспекта образовања и интеракција. Показује се да наставници и ученици имају позитиван став према употреби ИКТ у настави и за учење (Senić Ružić, 2019). Може се закључити да, иако теоретичари образовања и даље проучавају позитивне и негативне карактеристике употребе ИКТ у настави и чини се да још нису одлучни у свом ставу, практичари у образовању – наставници и ученици – ипак заузимају јасан – позитиван став. Јасно је, у примени ИКТ треба бити обазрив.

Са брзим развојем информационих технологија, вештачка интелигенција показује велики потенцијал у промоцији образовне трансформације. Недавно објављивање производа вештачке интелигенције ChatGPT привукло је широку пажњу научника и практичара области образовања, покрећући жестоке дискусије. Иако поседује моћне карактеристике, ChatGPT има тренутно видне недостатке, као што су проблеми са загађењем података, или ризик од плагијата знања, али и нарушавање вештина критичког мишљења и много тога још. Свакако, појава ChatGPT-а нуди наставницима прилику да размисле о својој професионалној вредности и поставља веће захтеве пред њих (Yu, 2024), али може и олакшати припрему наставе и административне послове (Bahrini et al., 2023). Наставници сада могу (и од њих се очекује да могу) искористити ову технологију за осмишљавање наставних планова, проналажење образовних ресурса и структурирање знања на раније недостижне начине. Убрзано креирање образовног садржаја омогућава наставницима да усаврше педагошке стратегије, осигуравајући тиме занимљиве и информа-

тивне часове и већи простор за интеракцију са ученицима и индивидуализовани приступ.

Ново, дигитално доба намеће концепт доживотног учења. Ученик се ставља у центар учења (енг. *student centred learning*). Овај педагошки приступ заснован је на конструктивизму и сродним теоријама и карактеристичан по методама које се користе како би ученик активно допринео стварању процеса учења (Ћирић и сар., 2020) и био принуђен да индивидуално трансформише прикупљене информације у знање. Томе га треба научити, и то тако да осим што самостално налази информације, ученик може и да управља њима, анализира их, и претвара у корисно знање. Основни задатак наставника јесте да научи ученике како да уче, да створи информацијски писмене ученике, односно будуће информацијски писмене стручњаке у свом подручју. Информацијски „писмена особа” разуме улогу рачунара као сарадника у процесу тражења и обраде информација, свесна је како успешност тог процеса зависи највише од ње саме, а не од технологије коју користи (Чакаревић, 2014). Увођење дигиталних технологија омогућава ученицима да буду не само потрошачи електронских извора, већ и њихови творци (Ahmetzhanova & Yur'ev, 2018), кроз израду бројних радова попут презентација, едукативних клипова, есеја, текстова за блог и читавих пројеката који касније могу другима бити нови извори учења. Тиме се актуелизује конструктивна позиција ученика који поставља личне образовне циљеве, бира путеве учења и конструише садржаје образовних активности (Рас, 2015; Ahmetzhanova & Yur'ev, 2018). Из свега наведеног, може се закључити да адекватна употреба ИКТ у настави и учењу има своје бенефите вредне пажње. С друге стране, као могуће деструктивне последице учења и поучавања у дигиталном окружењу, јавља се: истискивање искусних наставника са недовољном дигиталном компетенцијом из образовног простора, стрес и професионално сагоревање наставника, преоптерећеност информацијама, пораст когнитивних изобличења, слабо развијене вештине интерперсоналне комуникације ученика и вештине критичког мишљења, формализација и – дехуманизација образовања. Све ове карактеристике треба посматрати као изазове који се не смеју заобилазити, већ континуирано радити на отклањању негативних страна како би позитивне дошле до изражаја. Како ови изазови утичу на педагошке односе тема је наредног поглавља.

Измењени педагошки односи у условима дигиталне наставе

У условима дигиталне наставе, осим видљивих промена парадигме учења и поучавања, следствено, дешавају се промене и у педагошким односима. Уз циљ да се настава обогати употребом ИКТ технологије, очекује се бољи однос између наставника и ученика. Сматра се да је коришћењем предности ИКТ технологије настава занимљивија и ученицима разумљивија, а наставници растерећенији, стога расте могућност да се веза између наставника и ученика

оснажи и подигне на виши ниво. Ипак, поставља се питање да ли су педагошки односи стварно измењени у очекиваном смеру. Када је реч о педагошким односима у образовању, учење у уобичајеном (стандардном, традиционалном, устаљеном, обичном, свакидашњем) окружењу, наспрам учења у дигиталном окружењу, у педагошко-психолошкој литератури наилази на различита супротстављена мишљења.

Недавна ванредна ситуација проузрокована пандемијом вируса корона (2020–2022) донела је и оне промене у настави које су у вези са односом ученика и наставника (Степановић, 2020). Корона вирус је изазвао кризу која је, изгледа, била својеврстан лакмус папир за проверу резилијентности образовних система и показатељ изражености недовољно развијене компетенције наставника да креирају наставу базирану на принципима активне наставе и остале компетенције (Simić, 2024). Показала је да технолошко образовање до тог тренутка није остварило оно у чему би требало да буде најмоћније, а то је оснаживање везе између наставника и ученика (OECD, 2020). У недавним истраживањима се јасно издваја социјална интеракција као главни недостатак онлајн наставе у односу на директну (Pejatović et al., 2021; Prodanović i Gavranović, 2020). Близкост и међусобна интеракција у живом окружењу изгубљене су у покушајима да настава буде подједнако доступна свима (због оних који немају приступ интернету, снимљени су часови који су емитовани на националној фреквенцији на телевизији – часови прилагођени просечном ученику и без повратне информације). Ово не значи да се због оваквих недостатака треба вратити традиционалној, директној настави у којој ће се сасвим одбацити дигитална технологија, већ би требало да упуту практичаре у образовању да фокус приликом употребе ИКТ у настави треба да ставе пре свега на интеракцију и однос учесника у образовању, а мање на усвајање информација и репродукцију знања.

Поставши од претпоставке да су ученици свакодневно ван школе у дигиталној сфери, уобичајено, традиционално учење, кроз разговор са наставником и вршњацима, као и ишчитавање предвиђене литературе и записивање у свеске, за ученике не представља велики губитак и има своје предности. Учење у уобичајеном окружењу, тј. у класичном учioniчком простору пружа ученицима фиксиран распоред и тачно утврђен временски период за учење, што је и те како важно за њих и њихове родитеље (Вукановић, 2017). Ову предност ваља неговати, али се не затворити пред иновацијама и не сматрати да ће ученици успешно учити само што су у времену и простору предвиђеном за учење. Навике и потребе младих су одавно другачије и доста везане за дигиталну технологију. Настава у којој се занемарују савремени медији последично бива монотона и једнолична, али исто тако и настави у дигиталном окружењу може недостајати она социјална интеракција међу вршњацима која уме бити мотивишућа. Учење пре свега треба да буде такво да стимулише на рад, да побуђује сазнајни дух код ученика, те да бива подстакнуто мотивом сазнања, а не оценом или било којим средством методе спречавања и кажњавања. За традиционалну наставу са фронталним обликом рада, Вилотијевић каже: „Из тог концепта је извучен

максимум и не може се очекивати да он донесе нове квалитете. А кад се једна технологија потпуно исцрпи, морају се уводити нове јер настава не сме остати на досад постигнутом” (Вилотијевић, 2003: 18). У свету који се интензивно мења, осећа се потреба не само за новим квалитетом знања него и за променом његове структуре. Школа као мирна и релативно затворена оаза знања мора да прерасте у отворену истраживачку станицу (Плић, 2016) у којој ће млади стицати и стално иновирати своја знања. Неопходно је да ученик осети своју субјекатску позицију у односу на учење, па и поучавање, те да свесно и активно развија своје капацитете. ИКТ као нов медијум који има своје законе и правила, специфичан језик, стил и начин излагања и изражавања, и који садржи и одређену специфичну динамику, има управо тај тражени потенцијал да неограничено проширује могућности посматрања и разумевања стварности, подстицајна је и атрактивна, што изазива ставове и реакције које ангажују читаву личност ученика (Ђорђевић, 2011). Пред наставника је тиме постављен изазов промене улоге и функције, те правилног одабира дигиталних уређаја у настави, јер употреба ИКТ у настави сама по себи не гарантује успех, чак ни када је реч о квалитету знања, а нарочито је изазовно одабрати медије који ће стимулисати ученике на социјалну интеракцију и унапређивати међусобни однос свих учесника у образовању.

Медији у наставном процесу имају огроман потенцијал којим треба пажљиво управљати. Неки од најважнијих потенцијала су да се помоћу њих остварује комуникациони облик учења, као и да су они основа за самостално моделовање образовног процеса чиме се одговара на изазове савременог дигиталног друштва (Николић и сар., 2020). Учење на даљину пружа могућност индивидуализованог приступа ученицима, развијања дигиталних компетенција, коришћења разноврсних материјала за учење, подстицања самосталности и веће ангажованости ученика, као и веће укључености родитеља у процес образовања деце (Јошић и сар., 2020). Дигитализовањем формалног образовања, уз адекватно развијање дигиталне писмености својих ученика и наставника, школа омогућава ученицима да у дигиталном окружењу критички и аутономно просуђују и делују. Дигитализација условљава промене на пољу образовног процеса у смеру осавремењивања начина рада и погледа на ученика, која се огледа у увођењу и адекватном коришћењу дигиталних технологија у процесе наставе и учења, у којима се положај ученика знатно мења и његова активност уводи у први план. Овакав начин рада, прожет еманципаторским циљевима и кроз еманципаторску наставу има потенцијал да доведе до друштвене трансформације на пољу превазилажења дигиталног јаза и остваривања постулата праведности и једнаких прилика за образовање за све (Сенић Руџић, 2019). Еманципација, хуманизација и демократизација јављају се као најузвишенији облик промене педагошких односа у дигиталном окружењу. У настави употребљеној дигиталном технологијом ученик лакше достиже највиши вид аутономије кроз самоактуелизацију и остварење. Ово никако не значи да је наставник сада сувишан и непотребан, већ да се мења позиција наставника, из субјекатске позиције наставника и објекатске позиције ученика, сада се ствара нови однос

у коме ученик постаје активни субјекат, а наставник усмерава, води, инспирише и покреће ученике на акцију.

Међутим, оно што традиционалне школе, какве углавном имамо данас, нуде, то је занемарено у дигиталној настави – социјална интеракција. Улога социјалног живота деце и односа које они успостављају у неформалним групама вршњака, у школи и своме разреду, у породици или другим околностима, врло је важна јер такви односи „битно детерминишу њихово будуће схватање друштва и друштвених (социјалних) односа” (Сузић, 1999: 15), што је важан аспект развоја личности. Интеракција отвара пут ка развијању већег степена самопоштовања код ученика и наставника, као и узајамног поштовања. У окружењу међусобног поштовања много је лакше примити похвалу, прихватити критику и променити своје понашање (Андевски, 2011). Социјална интеракција уживо и онлајн умногоме се разликују. Комуникација уживо осим вербалне, омогућује и невербалну комуникацију. За разлику од писаног, усмени језик је спонтанији јер је говор контекстуалан и на њега утиче могућност остваривања директне повратне спреге, док је писани језик мање зависан од ових фактора. Усмено комуницирање је емоционалније, афективније и фрагментарније, на супрот писаном које је више когнитивно и линеарно-логично (Врањеш, 2017). Интерперсонално писано комуницирање у виртуелном окружењу делимично је надограђено популарним виртуелним невербалним симболима или тзв. „емотиконима“, што опет, наравно, није довољно да у потпуности надокнади недостатак живог невербалног израза. Ипак, иако је компјутерски посредована комуникација отпочела уз помоћ текстуалног комуницирања посредством тастатуре, данас је путем интернета могуће успоставити и вербалну комуникацију, али и невербалну комуникацију која је добила своју онлајн верзију, мада она још увек не може да се изједначи са комуникацијом уживо у потпуности. Палета невербалних знакова богатија је од вербалних, искренија и аутентичнија. Међутим, дистанцу, дрхтање, природне мирисе, имиџ и много других невербалних знакова немогуће је пренети саговорнику посредством информационо-комуникационе технологије. Употреба камера успешно надомешта недостатке дигиталне комуникације, стога невербални симболи у великој мери учествују у комуникацији. Саговорници могу међусобно да се гледају, те и да прате мимику и гестикулацију једни других. Број гестова јесте ограничен видним пољем које условљава камера у току видео-конверзације, али свакако се може закључити да и у домену дигиталног комуницирања, невербални знакови могу имати значајну улогу, те умањити недостатке социјалне интеракције онлајн. Ово треба имати на уму приликом организовања наставе на даљину и тежити употреби камере како социјална интеракција не би била занемарена и како би се педагошки однос учесника у образовању одржавао, па и развијао чак и у овако отежаним условима у одсуству живе комуникације.

Из свега наведеног, када је реч о промењеним педагошким односима у условима дигиталне наставе, стиче се утисак да постоји једна јасна слика о предностима и слабостима дигиталне наставе, где би укратко предности биле већа могућност индивидуализације и подстицање самосталности и веће анга-

жованости ученика, а слабост осиромашена социјална интеракција. На бази ових чињеница, извлачимо импликације могућности унапређења педагошких односа у дигиталном окружењу – у наредним редовима.

Могућности унапређивања педагошких односа у дигиталном окружењу

Дигиталне технологије постале су есенцијалан део живота у домену учења, комуникације и слободног времена, на основу чега је и способност да се правилно користе и да се успостави контрола над њима једна од кључних компетенција за ХХИ век. Уз дигитализацију друштва, развијање дигиталне писмености постаје императив и, као таква, веома популарна тема у академским и образовно-политичким круговима у оквиру које се разматрају потенцијалне добити дигиталног описмењавања за друштво али и за појединце (Senić Ružić, 2019). Указује се на то да је развијање дигиталне писмености кључно за отварање и побољшање животних шанси, али и за потпуну партиципацију у животу (Sefton-Green et al., 2009). Тако писменост данас подразумева, између осталог, и социјалне и критичке аспекте у вези са коришћењем технологије у виду одговорности, аутономије, критичности, безбедности и правила понашања (Senić Ružić, 2019). Дигитална писменост тако постаје „животна вештина“, која уз читалачку и математичку писменост, постаје „услов, али и право“ за све грађане (OECD, 2001). Ово значи да кључна могућност у унапређивању педагошких односа у дигиталном окружењу лежи најпре у дигиталном описмењавању свих учесника у образовању.

Усред смо текуће дигитално-технолошке револуције (Wang et al., 2024), промене се збивају из дана у дан и тек се очекују. Образовање будућих наставника зато мора бити осмишљено тако да припреми наставнике да се прилагоде променљивом окружењу и да континуирано надограђују своје наставне праксе. У вези са тим, треба знати и да, према мишљењу стручњака, само део популације који поседује дигиталну писменост и вештине рада на мрежи може да искористи предност дигитализације. Резултати истраживања показују да наставници нису адекватно опремљени да примене педагошке приступе потребне за интеграцију технологије (Mthembu et al., 2023), односно да је ниво вештина и способности коришћења дигиталних технологија у организацији образовног процеса међу истраживачким и наставним особљем прилично осредњи (Zabolotska et al., 2021). Промене које треба извршити у иницијалном образовању наставника могу се односити на увођење више предмета којим би се стекле дигиталне компетенције будућих наставника које ће касније усавршавати, али и иновирањем постојећих наставних предмета, затим паралелно, а и касније – током усавршавања – организовањем различитих обука. Угледни часови, посете престижним школама у иностранству, запошљавање ИТ стручњака ван радног односа као помоћника у превазилажењу баријера у развијању дигиталне компетенције – само су неки од предлога које би школе могле разма-

трати и њима унапређивати образовни процес. Такође, иницијално образовање самих ученика се такође може унапредити иновирањем постојећих наставних предмета, где би сваки од наставника имао задатак и одговорност дигиталног описмењавања својих ученика.

Даље, дигитална педагогија усмерена је на сарадњу између ученика и укорееена је у конективизму (Siemens, 2005). Фреире такође говори о глобално-повезаној природи заједнице и истиче да бити човек значи укључити се у односе са другим људима и са светом и то на критички начин, и схватати објективне податке о стварности (као и везе које повезују податке међусобно) кроз рефлексију (Freire, 1973: 3). Фреире (Freire, 1970) верује да је свеобухватни циљ образовања да подигне свест ученика тако да они постану субјекти, а не објекти света. То се постиже учењем ученика да размишљају демократски и да стално преиспитују и употребљавају критичко размишљање као алат којим стварају значење онога што уче. Учење и поучавање у дигиталном окружењу – правилном и педагошки тактичном употребом медија у наставном процесу – има велике могућности да подстакне ученике на самосталне истраживачке акције и развијање вештине самообразовања. Ипак, неадекватном употребом медија, може се лако отићи у другу крајност и ученик максимално пасивизирати и учинити зависним у дигиталном окружењу. Зато се као могућност унапређивања педагошког односа у коме је ученик субјекат и са интересовањем учи предвиђене садржаје види улога наставника који константно ради на упознавању својих ученика дидактички обликујући садржаје у складу са интересовањима сваке генерације, одељења, па и сваког ученика понаособ. Ако се пође од чињенице да педагошки однос претпоставља дијалог, намеру да се „дотакне“ васпитаник као „друго“, сусрет субјективног и објективног кроз трансфер и трансформацију (Живковић, 2011), јасно је да без међусобног познавања учесника у образовном процесу нема прилике за хуманизацију односа, па ни саме личности. Осим ученика, важно је да наставник познаје дух времена у коме тренутно учествује у образовном процесу, те да садржаје образовања повезује са популарном културом и тиме наставу чини богатијом, повезанијом са животом и самим ученицима који популарну културу већ добро познају и део су ње у свом слободном времену.

Неопходно је навести наставнике да сагледају нове улоге и послове наставника, уз посебан нагласак на улоге које се односе на подршку развоју социјално-емоционалних компетенција и добробити ученика (Simić, 2024). Анализом сродних студија, Ши (Shih, 2018: 199–200) даје предлоге за развијање хуманизујућег образовања детета у оквирима интеракције наставника и ученика:

- Наставничко подучавање мора одговарати сваком детету;
- Веровати да сви ученици имају своје таленте;
- Повезивати са дететовим стварним искуствима учења;
- Наставничко подучавање треба да се тиче дететовог интересовања;
- Наставници морају знати дечију природу;
- Елиминисати репресивне образовне односе између наставника и ученика;

- Знати да деца уче кроз сопствена искуства и открића;
- Наставници морају размишљати на хуманизујући начин.

Када је реч о важности и неопходности директне комуникације јасно је да ученике не треба отргнути од рачунара и учинити им недоступним сајбер простор. Наставник користи интернет колико и његови ученици, а његов рад у великој мери зависи од дигиталних технологија. Будући да је нужан ресурс за продуховљавање личности, говор наставника требало би да буде органски комбинован са најновијим методама стицања знања (Fedoseeva et al., 2020). У данашње време наставник има неку врсту одговорности да спречи „дигитални аутизам“, да одржи когнитивне функције мозга ученика. Неопходно је савесно се супротставити тенденцијама савремене цивилизације које доводе до недостатка духовности, лишавања личног карактера, скретања из стварног света. У исто време потребно је тежити васпитању мислеће особе која је слободна и креативна. Ово се може постићи тежњом ка константној директној комуникацији ученика и наставника и ученика међусобно, у којој ће се вредновати пре свега креативност и критичност ученика. Ово би значило и нове приступе евалуацији у којима би се комбиновала евалуација путем дигиталне технологије која би била објективна, прецизна и правовремена (али која не би била једини вид евалуације, па ни најважнији) – са донекле субјективном проценом наставника усмереном на креативна дела и критичке ставове ученика и на сам развој ученика и процену њихових капацитета.

Аутори (Frolova et al., 2020) истичу неопходност интеграције концепата дигиталне и традиционалне наставе. Заправо, ефикасна образовна трансформација иде даље од пuke технолошке интеграције, захтевајући холистички приступ који узима у обзир педагошке иновације, ангажовање ученика и образовну равноправност (Ganeshwari & Geetha, 2025). Улога наставника, чак и у дигиталном окружењу, не може се ограничити, стога, само на помоћ у подучавању. Комуникација између наставника и ученика има значајну вредност, омогућава формирање аналитичких и комуникативних вештина ученика. Традиционална педагогија је та која обезбеђује спровођење образовне функције и ствара услове за социјализацију младих. У условима модернизације приступа образовању (од парадигме формирања знања до парадигме формирања компетенција), методе традиционалне педагогије остаће кључне у пракси оспособљавања конкурентног специјалисте, према мишљењу аутора (Frolova et al., 2020), али и у целокупном развоју личности. У теорији али и пракси постоје примери комбиновања традиционалне и дигиталне наставе кроз концепт обрнуте учионице. Обрнута учионица (енгл. *Flipped classroom*) представља педагошки концепт који предвиђа измену у организовању наставног процеса, а у циљу побољшања квалитета наставе уз примену савремене технологије. Овакав вид учења појавио се као истакнути педагошки приступ у дигиталном добу, где се традиционални садржај предавања испоручује путем дигиталних платформи за учење пре наставе, што затим омогућава да се време у учионици фокусира на интерактивне дискусије, активности решавања проблема и прак-

тичне примене. Овај приступ користи дигиталне алате како би максимизирао вредност оног дела учења који карактерише интеракција лицем у лице, промовишући дубље учење и боље задржавање знања (Ganeshwari & Geetha, 2025). Овакав концепт захтева промењену улогу наставника и индивидуализацију у настави. Више нема потребе за наставником као предавачем. У неким школама у свету овај концепт увелико функционише и показује се да кад технологија одради свој део праћења, статистике, техничке подршке, евалуације и томе слично, онда наставнику остаје више простора за васпитни рад који треба да буде усмерен ка развијању квалитетних педагошких односа: подршку, адекватно организовање групног рада, посвећеност деци, разумевање њихових проблема и све оно за шта у традиционалној настави нема времена због преоптерећености административним пословима. Увођење концепта обрнуте учионице у наше школе могућност која би засигурно могла унапредити педагошке односе, развити код ученика бројне важне компетенције, учинити све задовољнијим, наставнике растерећенијим и унапредити и сам квалитет наставе.

Закључна разматрања

Еманципација, хуманизација и демократизација односа издвајају се као најузвишенији облик промене педагошких односа у дигиталном окружењу. У настави употпуњеној дигиталном технологијом, мењају се позиције наставника и ученика, ученик лакше достиже највиши вид аутономије кроз самоактуелизацију и остварење, а наставник усмерава, води, инспирише и покреће ученике на акцију. Поштовање личности у међусобном односу такође се огледа у олакшаној индивидуализацији уз помоћ ИКТ, као и у правовременој повратној информацији. Обрнута учионица је могућност која се показује успешном у многим развијеним земљама света, те би требало и код нас педагошку мисао развијати у овом правцу. Може се закључити да ИКТ треба комбиновати са активном улогом ученика у настави уживо кроз тимски рад, дискусију, израду пројеката и презентација и других видова и облика критичке и креативне делатности у настави. Ово значи да ИКТ у настави треба приступити одмерено и не дозволити да замени стварну интеракцију и живе педагошке односе, већ педагошки тактично комбиновати ИКТ са традиционалном наставом и увек имати на уму хуманизацију личности и међусобних односа у образовном контексту.

Бројне су препоруке изнете у покушају анализе могућности унапређивања педагошких односа у дигиталном окружењу. Пре свега, као кључна могућност у унапређивању педагошких односа у дигиталном окружењу види се дигитално описмењавање свих учесника у образовању. Увођење више предмета у иницијалном образовању наставника којима би се стекле дигиталне компетенције будућих наставника које ће касније усавршавати, као и иновирање постојећих наставних предмета, затим различите обуке, угледни часови, посете престижним школама у иностранству, запошљавање ИТ стручњака као

помоћника, неки су од предлога којима би учесници у образовању били дигитално писменији и компетентнији за успешну примену ИКТ у настави. Ипак, дигитална писменост наставника није довољан услов за унапређење педагошких односа у настави. Важно је константно радити на упознавању ученика као целовите личности, те познавати и дух времена у коме ови ученици одрастају и наставу прилагођавати њиховим потребама, могућностима и интересовањима.

На крају, потребно је истакнути ограничења ове анализе и препоруке за даљи истраживачки рад. Овом анализом, без сваке сумње, нисмо исцрпели сву сложеност проблема измењених педагошких односа у дигиталном окружењу. У оквиру ове теме има места за још много питања за која се није нашло места у овом раду, што не значи да су мање важна. Углавном смо се дотакли питања која су тренутно у фокусу многих теоретичара образовне праксе, као и самих практичара. Овај рад би могао бити почетна анализа – база за даљи истраживачки рад, како теоријски тако и емпиријски, а у оквиру емпиријског истраживања важно би било узети у обзир не само квантитативни приступ, већ (можда у већој мери) и квалитативни приступ, те испитати ставове и утврдити односе и понашања у образовном контексту, како наставника, тако и ученика. Тако би се засигурно добила комплетнија слика о педагошким односима у дигиталном окружењу, као и јасније смернице за даљи процес унапређивања образовања у савременом друштву.

Литература

- Андевски, М. (2011). Конструктивистички оквири дидактике односа. *Педагошка стварност*, 57(5–6): 448–463.
- Anderson, M. (2018). *Humanization in the Digital Age: A Critique of Technophilia in Education (doctoral dissertation)*. Georgia State University: Department of Educational Policy Studies. Преузето са: https://scholarworks.gsu.edu/eps_diss/183/
- Арсиф, З. и Радојевић Т. (2019). Утицај друштвених промена на положај и однос наставника и ученика у настави. *Социолошки преглед*, 53(3).
- Ahmetzhanova, G.V. & Yur'ev, A.V. (2018). Tsifrovye tekhnologii v obrazovanii [Digital technologies in education]. *Baltiyskij humanitarny zhurnal*, 7(3(24)): 334–336.
- Bahrini, A., Khamoshifar, M., Abbasimehr, H., Riggs, R.J., Esmaeili, M., Majdabadkohne, R.M. & Pasehvar, M. (2023). ChatGPT: applications, opportunities, and threats, in: *IEEE Symposium on Systems and Information Engineering Design (SIEDS)*, (274–279). Charlottesville, VA, USA: IEEE.
- Bošnjak, B. (1997). *Drugo lice škole*. Zagreb: Alinea.
- Bitar, N., & Davidovich, N. (2024). Transforming Pedagogy: The Digital Revolution in Higher Education. *Education Sciences*, 14(8): 811.
- Вилотијевић, М. (2003). Од традиционалне ка информационој дидактици. *Образовна технологија*, 1–2.
- Врањеш, А. (2017). *Интернет и развој или ограничавање слободe субјеката глобалног комуницирања (докторска дисертација)*. Београд: Факултет политичких наука.

- Вукановић, Н. (2017). Учење у уобичајеном и дигиталном окружењу. *Naša škola*, 3–4: 99–110.
- Ganeshwari, N. A. & Geetha, V. (2025). Transformation of education in digital age: a comprehensive analysis. *Thiagarajar College of Preceptors Edu Spectra*, 7(1): 84–89.
- Gojko, G. (2016). Uvodne napomene. U Gojko, G. i Stojanović, A. (ur.): *Daroviti i didaktička kultura*, Zbornik 21, (11–16). Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov“ i Arad, Romania: Universitatea de Vest „Aurel Vlaicu”.
- Ђорђевић, Ј. (2011). Савремене промене и њихови утицаји на школу и образовање. *Педагошка стварност*, 57(5–6): 385–397.
- Dorđević, J., i Trnavac, M. (2005). *Pedagogija*. Beograd: Naučna knjiga.
- Engeness, I. (2020). Developing teachers’ digital identity: towards the pedagogic design principles of digital environments to enhance students’ learning in the 21st century. *European Journal of Teacher Education*, 44(1): 96–114.
- Живковић, П. (2011). Педагошки однос, такт и атмосфера: феноменолошко-херменевитички приступ. *Зборник радова Филозофског факултета*, 51: 569–583.
- Zabolotska O., Zhyliak N., Hevchuk N., Petrenko N. & Alicko O. (2021). Digital Competencies Of Teachers In The Transformation Of The Educational Environment. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. Special issue 2021: 25–32.
- Илић, В. (2016). Promena u obrazovanju. *Obrazovna tehnologija*, 4: 249–258.
- Inamullah, H.M., Husain, I. & Ud Din, M.N. (2008). Teacher-student verbal interaction at the secondary level. *Journal of College Teaching & Learning*, 5(9): 41–44.
- Јошић, С., Ђерић, И. и Шева, Н. (2020). Учење на даљину у време КОВИД-19. Вебинар, Институт за педагошка истраживања, 07.05.2020. Преузето са: <https://www.portal.edu.rs/resursi/ucenje-na-daljinu-u-vreme-kovid-19/>
- Keengwe, J. Bhargava, M. (2014). Mobile learning and integration of mobile technologies in education. *Education and Information Technologies*, 19 (4): 737–746.
- Mthembu, N. G., Gachie, W. & Govender, D. W. (2023). The Pedagogical Shift in the Emergence of Digital Technology: Transforming Teaching Practices. *E-Journal of Humanities, Arts and Social Sciences*, 4(11): 1330–1344.
- Николић, И.А., Банђур, В.Р. и Мартиновић, Д.Д. (2020). Улоге наставника у школи дигиталног доба. *Социолошки преглед*, 54(1): 88–103.
- OECD (2001). *Learning to change: ICT in schools*. OECD Publications: Paris.
- OECD. (2020). *Tackling coronavirus (COVID-19)*. Преузето са: <http://www.oecd.org/coronavirus/en/>
- Оквир дигиталних компетенција – Наставник за дигитално доба (2019). ЗУОВ; МП-НТР; ЗВКОВ. Преузето са: https://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2019/08/2019_ODK_Nastavnik-za-digitalno-doba.pdf
- Рас, М.В. (2015). Ob innovatsionnosti i samoobuchenii studenta vuza v setevoi perspektive [On the innovativeness and self-education of a university student in a network perspective]. *Kazan pedagogical journal*, 4(1): 42–46.
- Pejatović, P., Orlović Lovren, V. i Čairović, N. (2021). Direktna i onlajn nastava – sličnosti i različitosti perspektiva studenata. U Jeremić, I., Nikolić. N. i Koruga, N. (ur.):

- Vaspitanje i obrazovanje u digitalnom okruženju, Zbornik radova, Susreti pedagoga* (str. 171–176). Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; Institut za pedagogiju i andragogiju; Pedagoško društvo Srbije.
- Prodanović, M. & Gavranović, V. (2020). Perspectives on the New Educational Environment Imposed by the Covid 19 Outbreak. In: *Collection of Papers of the Faculty of Philosophy* 50(3): 231–248.
- Ristić, M. i Mandić, D. (2018). *Obrazovanje na daljinu*. Beograd: Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Røe, Y., Wojniusz, S. & Bjerke, A. H. (2022). The Digital Transformation of Higher Education Teaching: Four Pedagogical Prescriptions to Move Active Learning Pedagogy Forward. *Frontiers in Education*, 6: 784701.
- Sahlberg, P. (2008). The more you talk, the more you learn: Missing conditions for cooperative learning in secondary schools. *European Journal of Education*, 43(2): 151–172.
- Senić Ružić, M. (2019). *Razvijanje digitalne pismenosti u osnovnoj školi (doktorska disertacija)*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Sefton-Green, J., Nixon, H., & Erstad, O. (2009). Reviewing approaches and perspectives on “digital literacy”. *Pedagogies: An International Journal*, 4: 107–125.
- Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1).
- Simić, N. (2024). *Inkluzivno obrazovanje u vreme krize: Studija slučaja obrazovnih iskustava učenika sa teškoćama u učenju tokom pandemije koronavirusa u Srbiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Степановић, С. (2020). Утицај пандемије вируса корона на образовање. *Настава и васпитање*, 69(2), 183–196.
- Shih, Y-H. (2018). Towards a Pedagogy of Humanizing Child Education in Terms of Teacher-Student Interaction. *Journal of Education and Learning*, 7(3): 197–202.
- Сузић, Н. (1999). Интеракција као вид учења и поучавања. У књизи: *Интерактивно учење* (стр. 9–44). Бања Лука: Министарство просвете Републике Српске и УНИЦЕФ.
- Ћирић, М. Д., Петровић, Ј. С. и Јовановић, Д. Р. (2020). Студент у центру учења - парадигма савременог високошколског образовања. *Синтеза*, 17: 83–99.
- Fedoseeva, L., Demko, T., Alekseeva, T. (2020). The Role of a Teacher’s Speech Behavior in the Process of Developing the Students’ Thinking within the Digital Environment. *VI International Forum on Teacher Education / Proceedings IFTE-2020*: 0561–0573.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Seabury Press.
- Freire, P. (1973). *Education for Critical Consciousness*. New York: Continuum.
- Frolova, E. V., Rogach, O. V. & Ryabova, T. M. (2020). Digitalization of Education in Modern Scientific Discourse: New Trends and Risks Analysis. *European Journal of Contemporary Education*, 9(2): 313–336.
- Чакаревић, Д. (2014). Концепт учења у дигиталном добу. *Зборник радова Учитељског факултета*, 8: 207–214.

- Wang, C., Chen, X., Yu, T., Liu, Y. & Jing, Y. (2024). Education reform and change driven by digital technology: a bibliometric study from a global perspective. *Humanit Soc Sci Commun*, 11: 256.
- Wentzel K.R. (2002). Are effective teachers like good parents? Teaching styles and student adjustment in early adolescence. *Child Dev*.73(1): 287–301.
- Yablon, Y. B. (2010). Student–teacher relationships and students’ willingness to seek help for school violence. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(8): 1110–1123.
- Yu, H. (2024). The application and challenges of ChatGPT in educational transformation: New demands for teachers’ roles. *Heliyon*, 10(2), e24289.

TRANSFORMATION OF PEDAGOGICAL RELATIONSHIPS IN THE ERA OF DIGITAL TEACHING

Marija Đorđević

Department of Pedagogy, Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia

Abstract: As an important element of school, but also didactic culture, the pedagogical relationship between a teacher and a student greatly influences the quality and efficiency of the educational process. In the conditions of accelerated digitalization of the teaching process, changed relationships are quite certain as a consequence of new roles, tasks and teaching work in general. The author’s intention was to analyze the characteristics of learning and teaching in a digital environment through theoretical analysis, and then the changes in pedagogical relationships, and to identify opportunities for improving pedagogical relationships in the newly constructed digital circumstances. Numerous positive, but also numerous negative sides of the changed pedagogical relationships were identified. The necessity of an integrated approach to the advantages of digital and traditional pedagogy, overcoming the observed shortcomings through the didactic-methodical practice of the flipped classroom in teaching, and the emphasis on humanizing teacher-student relationships are some of the potential solutions.

Keywords: digital teaching, digital technology, digital education, ICT, pedagogical relationships